

Özbek Romanında Temsil Edilen Rus/Sovyet Tipler

Dr. Ahmet AĞIR *

Özet: Özbek romanında ortaya konmuş Rus ya da Sovyet tipler genelde edebî bir amacın ötesinde toplumsal ya da politik hedefler için bir araç olarak kullanılmışlardır. Bu tiplerin yüklendiği en önemli misyonlardan birisi ideal Özbek kimliğini yaratma amacı olmuştur. Bu tipler ya ideal bir medeniyetin ya da idealleştirilmiş bir ideolojinin temsilcileri rolünde Özbek halkına kopya edilebilecek birer kimlik örneği olarak sunulmuşlardır. Bazen de bu tipler, kolonize edilmiş bir ülkenin ya da coğrafyanın tarihini (mesela önce Rusya daha sonra ise Sovyetler tarafından kolonize edilen Özbekistan tarihi) yeniden okumak ve o tarihi yeni yüzü ile topluma sunarak kendisinden önce topluma empoze edilmiş ideal tiplerin ya da ideolojilerin yıkıcı yanını göstermek amacı ile yaratılmışlardır. Bu çalışmanın amacı ise yukarıda saydığım noktaları belirli edebî eserlerin tahlili sonucu ortaya çıkacak düşünceler vasıtası ile tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Özbek Romanı, tip, karakter, gelenek, gelenekçilik, modernlik, kolonyalizm, Oryantalizm.

Giriş

Rus ve Sovyet tiplerin Özbek romanına girişi ve kendilerine çeşitli tarihî misyonların yüklenişi, sade bir edebî kaygının çok ötesinde, siyasal ve toplumsal gelecek ile ilgili açık ya da kapalı bir çok niyetleri içinde barındıran plânların parçasıdır. Bu tipler, aynı zamanda toplumsal dönüşümlerin de birer numunesidirler ya da tarih ile hesaplaşmanın aracıdır. Bu makalenin ilk amacı, Özbek romanında çeşitli tarihlerde işlenmiş Rus ve Sovyet tiplerin misyonlarını gösterdikleri tarihî gelişimlerin seyrini irdelemektir. Bu irdeleme yapılırken bu tiplerin tarihî işlevleri daha net anlaşılabilir diye inceleyeceği romanlar kronolojik bir sıralama içinde ele alınacaktır. Bu da, bu tiplerin tarih içerisinde ne gibi değişimlere uğradıkları

* Gaziosmanpaşa Üniv. Fen-Edb.Fak. Türk Dili ve Edb. Bölümü/TOKAT
agirahmet@yahoo.com

rını ve bu değişimleri zorlayan toplumsal ve siyasal gelişmelerin niteliklerini ve etkilerini görebilmek açısından faydalı bir metot olacaktır. Dolayısı ile bu tiplerin iki taraflı olan misyonlarını açıkça görebilme şansına kavuşacağız. Yani bu tiplerin hem Rusya veya Sovyetler için ne manaya geldiklerini hem de Özbek halkı için ne olduklarını aynı anda tarihî bir seyir içerisinde takip edebileceğiz.

Bu tipleri tarihî seyirleri içerisinde tahlil etmek, diğer taraftan da bize Özbek toplumunun modernleşme süreci içerisinde hangi safhaları tecrübe ettiğini ve bu safhalarda ne tür politikaları hangi kaynaklardan aldığını da gösterecektir. Bunun için bu makalede irdelenecek olan romanlar, aynı zamanda birer bilgi kaynağı gibi değerlendirilecektir. Bunun da birçok teorik arka plânı var. Bunların en önemlisi ise bu eserlerin yazarları sadece birer yazar olmanın ötesinde, kendi toplumlarının her türlü problemlerine müdahil olmaları ve daha etkili olabilmek amacı ile çeşitli edebî ya da politik hareketlerin aktif üyeleri olarak ün kazanmalardır¹. Bütün bunlardan dolayı bu eserler birer edebî eser olmanın yanında, yazarlarının dünya görüşlerini açıkça ortaya koyan birer manifesto niteliğindedir. Kısaca yazarlar, eserleri vasıtası ile kendi insanlarını eğitmek ve aynı zamanda onları değiştirmek/dönüştürmek amacı gütmüşlerdir. Bu amaca yönelik gayretler, eserlerin kurgusunda çok açık bir şekilde görülmektedir. Bütün bu nedenlerden dolayı, bu eserlerin birer bilgi kaynağı olarak ele alınmaları, herhangi bir mesele ortaya çıkarmayacaktır. René Wellek'in de dediği gibi *"Edebiyat, toplumun ürünü olan dili araç olarak kullanan toplumsal bir kurumdur. (...) Edebiyat hayatı yansıtır; ve hayat, geniş manada, sosyal bir gerçekliktir"* (Wellek 1977: 94). Edebiyatın hayat ile bu ilişkisini düşününce, onun işaret ettiği manaları bilgi kaynağı olarak ele almak, sosyal bilimlerde şaşılacak bir durum olmasa gerek. Edebiyat, dili kullanırken, doğal olarak yılların toplumsal mutabakatları (ihtiyarî veya gayriihtiyarî) sonucu ortaya çıkmış semboller, alegoriler veya diğer edebî sanatlar gibi çeşitli imkanları kullanır. Bu imkanları tahlil etmek ise, yukarıda bahsettiğimiz o toplumsal uzlaşmaların kodlarını deşifre etmekten başka bir şey değildir. Bu da sanırım edebî eserlere, dolayısı ile sanata olmayacak işlevler yüklemeye anlamına gelmez.²

Bu makalenin esas amacı çerçevesinde üç Özbek romanını, yansıttıkları Rus veya Sovyet tipler aracılığı ile tahlil edeceğim. Bu üç romanı seçerken, beni daha çok bunların yalnızca iyi birer roman olmaları değil aynı zamanda da yazıldıkları dönem itibarı ile yeni bir edebî veya sosyal anlayışın ilk örnekleri olabilecek özellikleri taşıyor olmaları etkiledi. Bunlar bir yandan gelenek yıkıcı öte yandan da yeni edebî gelenekler kuran eserler-

dir. Mesela, Abdullah Kadiri'nin (1894-1940) eseri *Ötken Künler* (Geçmiş Günler) (1926) geleneksel anlatım tarzlarından ayrılan modern Özbek romanın ilk örneklerindendir. Taşmuhammedoğlu Aybek'in (1905 – 1968) *Kutlu Kan*'ı (1940) da Kadiri'nin kurmuş olduğu geleneği sarmış ve Özbek romanını yeni bir *kanon*'a³ eklemiştir.⁴ Son eser ise günümüz yazarlarından Haşimov'un *Düşte Geçen Ömürler* (1994) adlı romanıdır. Eser bağımsızlık sonrası döneme ait olması itibarı ile kendisinden önce sömürgeci bir devlet tarafından empoze edilmiş bir edebî anlayışa karşı, o edebî anlayışı tüm sosyal, tarihî, politik vb., yönlerden eleştiren bir tarzın öncüsü olabilmıştır.

Geçmiş Günler

Özbek edebiyatının duayeni olarak adlandırabileceğimiz Abdullah Kadiri, bu eserinde somut olarak, ciddi manada hiçbir Rus tipine yer vermiyor. Yani eserle birlikte anabileceğimiz herhangi bir örnek temsil yoktur bu romanda. Bu özellik, bu romanı ileride tahlil edeceğimiz diğer iki romandan kesin bir şekilde ayırıyor. Kadiri, direkt olarak somut bir örnek yerine, Rus kimliğini ya da Rusya'nın temsil ettiğine inandığı medeniyeti bir Özbek tip dolayısı ile aktarıyor. İleride de göreceğimiz gibi bu farkın kendi içinde çok güçlü ve mantıklı nedenleri var ve bu nedenler romanın esas mantığını oluşturmaktadır. Yani romanın bu şekilde kurgulanmış olması, yazarın okuyucu kitlesi olan kendi toplumunun geleceğine dair düşünceleri ile birebir ilgilidir. Bu ilişki yazarın sosyal ve politik duruşunun doğal bir sonucu gibi görünüyor.

Amerikalı araştırmacı Christopher Murphy, Kadiri üzerine yaptığı çalışmasında, onun kişisel tarihinin, reformist bir noktadan ihtilalci bir noktaya doğru değişim gösterdiğini iddia eder ve şöyle der:

“Kadiri'nin yarattığı eserler kendisinin içinde çalıştığı sosyal ve siyasal şartları açık bir şekilde yansıtır. Yazarın reformist oryantasyondan (bireylerin uygun bir şekilde eğitiminin Özbek toplumunun yeniden canlanması için gerekli değişikliklere yol açacağına inan bir görüş) ihtilalci bir duruşa (Özbek toplumundaki problemlerin çözümünü genel bir alt üst oluştan ve yeniden yapılandırmadan arayan bir görüş) geçmesi, yazarın 1913 ile 1923 yılları arasında yayımladığı eserlerinde açıkça görünmektedir” (Murphy 1992:190).

Görüldüğü gibi buradaki iddialardan yola çıkarak Kadiri hakkında kesin bir yargıya varmak çok zor, çünkü Kadiri'nin yukarıda bahsettiğim ve burada tahlil edeceğim eseri 1928 yılında yayımlanmış ve bu eserde Rus

kültürüne karşı tavır, iddia edildiği gibi onun ihtilalci kimliğini çok da desteklemiyor. Bu durumda Kadiri'nin *gelenek*, *gelenekçilik* ve *modernlik* (*modernity*) gibi kavramlarla olan ilişkisi tartışılmalı. Çünkü hem romanda Kadiri'nin bu kavramlar arasında yaptığı kişisel tercihleri, onun tarihsel duruşu hakkında kayda değer bilgiler veriyor hem de Kadiri romanını, bir nevi geleneğin modernlik ile uyuşup uyuşamayacağı tezi üzerine kuruyor. Burada modernlik en basit anlamı ile gelişmelere ve zamanın hızına uyumlu olma durumudur; fakat o Kadiri için daha da farklıdır. Bilgidir, güçtür ve kendi içinde toplumları dönüştürücü role sahip bir durumdur. Gelenek ise, en yalın tanımı ile geçmişten günümüze ulaşmayı başarmış kültürel değerlerdir. Halbuki gelenekçilik, geleneğin ve modernlik'in tersine, statik bir durumu ve anlayışı ifade ediyor. Dolayısı ile gelenekçilik, geleneklerin ve değerlerin değişmez oldukları şeklinde yorumlanmasıdır, değişmezliğine inanılan değerlerin avukatlığını gözü kapalı bir şekilde yapmaktır.⁵

İşte Kadiri'nin romanında Rusya'yı somut bir kahraman ile temsil etmeyişi- nin altında, bu zor sorunsalı çözüme çabası yatar. O, okur kitlesine (ya da Özbek halkına) örnek ya da ideal bir Rus tipi sunup, onu bir ideal ve olmazsa olmaz değer olarak topluma empoze etmek yerine, daha esaslı ve zor bir yola başvurur. Önce ideal bir Özbek kahramanı (Atabek) ortaya kor ve bu Özbek kahraman, hem kendi geleneğini açıkça ve modernlik ile çatışmadan yaşar hem de modernlik'in herhangi bir milli kültüre ait olmadığını, dolayısı ile modernlik'in kendi (Özbek) milli kültürleri ile çatışan bir özellik taşımadığını, kendi yaşantısı ile gösterir. Bütün bunlardan sonra ise Kadiri'yi ne gelenekçi ne de ihtilalci olarak tanımlayabiliriz. O, eserinde ortaya koyduğu tavırlar dolayısı ile olsa olsa bir denge adamı olarak tanımlanabilir. Kendi kültürünün ana değerlerini korurken, modernleşmeyi amaçlayan, ve bu uzlaşmanın mümkün olabileceğini iddia eden ve de bütün bunları bu romanda teorik plânda gösteren bir yazar durumundadır.

Atabek bir tüccar çocuğudur, çok iyi eğitilmiştir ve Rusça'yı mükemmel bilir ama kendi kültürüne de bilinçli bir şekilde bağlıdır. Romanın hemen başında Atabek'in kendi memleketi olan Taşkent'e uzak bir şehirde olduğunu öğreniyoruz. Onun bu yabancı şehirdeki rolü, birkaç defa ziyaret ettiği ve dilini, kültürlerini çok iyi bildiği Rusya'yı insanlara kendi değerlerinin farkında bir yerli olarak anlatmaktır. Bir toplantıda o şunları söyler: "*Şamay'a gitmeden önce, bizim hükümet işlerimizi görüp, herkesin bizim gibi olduğunu düşünürdüm. (...) Ancak Şamay benim bu fikrimi değiştirdi, ve beni tamamen başka biri yaptı. Rusya'nın idare şeklini görünce,*

bizimkinin bir oyuncak olduğunu kabul etmek zorunda kaldım” (Kadiri 1994: 18). Bütün bu cümleler Kadiri'nin kendi eserinde Rusya'yı nasıl gördüğünü anlatır. Görüldüğü gibi Rusya'nın dinine, diline, geleneklerine, tarihine ve Rusluk olarak adlandırabileceğimiz herhangi bir işarete bile rastlamıyoruz. Onun yerine kolayca Rusya'dan soyutlayabileceğimiz teknik ayrıntıları vurguluyor. Bu da Rus milli kültürü ile Rusya'nın temsil ettiği medeniyetin milli olmayan yönlerini birbirinden ayırmak için şekillendirilmiş bir kurgudur. Yani Rusya'nın yerinde Fransa, İngiltere ya da bir başka ülke olabilirdi. Rusya'nın örnek olarak sunulması ise Rusya'nın coğrafi olarak en yakın gelişmiş ülke olmasından kaynaklanıyor. Aşağıdaki uzun alıntı bu konuya daha bir açıklık getirebilir.

“Şamay'da iken kanatlarımın olmasını istedim, o zaman gerisin geri kendi ülkeme ve hanın yanına uçabilir ve ona Rusya'nın yönetim şeklini anlatabilirdim. Eğer o benim dileklerimi dinlese, Rusya'nın bu idare biçimini bütün memlekete yayabilir ve sadece bir ay içinde benim ülkem de Rusya gibi olabilirdi. Fakat kendi ülkeme döndüğüm zaman anladım ki Şamay'daki düşüncelerim sadece tatlı bir rüya imiş” (Kadiri 1994: 18).

Bütün bunlar, Kadiri'ye göre Rusya'nın modernleşme için sadece teknik bir araç olduğunu gösteriyor. Bu anlatım tarzı da Kadiri'nin romanda somut bir Rus tipi yaratmıyarak aslında Rus kültürü ile Rusya'nın da sonradan eklemlendiği medeniyeti birbirinden ustaca ayırdığını gösteriyor. Dolayısı ile de topluma sunduğu modernleşme projesi de daha milli kalabilme iddiası kazanıyor, daha da önemlisi Kadiri'nin kendi toplumuna bir Özbek kahraman (Atabek) aracılığı ile sunduğu modernleşme projesi, toplum tarafından daha kolay kabul edilebilir bir mahiyet kazanıyor. Şöyle de diyebiliriz, Kadiri'nin Rusya'yı bu şekilde sunmasındaki amaç *modernleş ama Ruslaşma* projesidir.

Bütün bu iddiaları, sadece yukarıda alıntıladığım iki paragraftan çıkarmıyorum. Romanın bütünü bu fikirleri destekleyecek bir şekilde kurgulanmış. Roman boyunca Rusya iki farklı şekilde sunuluyor. Birincisini yukarıda anlattık. Buradaki hâli ile Rusya, bir medeniyet projesi için teklif edilen teknik bir araç olmaktan öte, çok bir mana ifade etmiyor. Burada esas vurgu, medeniyet kavramı ile Rus kültürü arasında hiçbir organik ilişkisinin olmadığı iddiası üzerine yapılmıştır. Yani bu ilk Rusya portresi, medeniyet kavramını herhangi bir ulusal kültürden soyutlayan bir anlatım tarzı içinde çizilmiş. İkinci grupta ise gerçek Rusya'nın kendisini görüyoruz;

askerî gücü ile tüm Orta Asya'yı tehdit eden Çarlık Rusya'sı. Şöyle de diyebiliriz: Rus kültürü bu ikinci kategoride bir medeniyet projesinin modeli olarak değil de sadece bir askerî varlık olarak sunuluyor. Eser boyunca bu ikinci Rusya, esaslı ve sakınılması gereken bir tehlike olarak tasvir ediliyor. Hiçbir zaman Rusya'nın bu ikinci tanımı örnek alınması gereken bir ideal olarak anlatılmıyor. Tersine, kendisine karşı aktif bir şekilde savaşılması gereken bir varlık olarak değerlendiriliyor. Zaten romanın hemen ilk sayfalarında Rusya'nın idarî sistemindeki modern yapılanmanın mükemmelliğini, etrafındaki Özbek'lere büyük bir hayranlık ile anlatan Atabek, romanın sonunda Rusya'nın askerî varlığına karşı kendi coğrafyasını ve kültürünü korumak için savaşa gidiyor ve aynı savaşta şehit oluyor. Bu gerçek ise Kadiri'nin bu konuda çok dikkatli olduğunu ve Rusya ile kendisinin kastettiği veya teklif ettiği modernleşme projesi arasında herhangi bir organik bağın olmadığını anlatmak istediğini işaret ediyor.

Sonuç olarak, Kadiri, kendi konum ve kendi kültürünün geleceğine dair plânlarını tutarlı kılabilmek için, bu romanda Rusya'yı herhangi bir edebî tip aracılığı ile anlatmaz ve Rusya'yı bir simge olarak somut bir şekilde sunmaz. Ülkesini ve coğrafyasını batılı manada medeniyetler ile tanıtırırken, bu projeyi gelenekten kopmadan ve gelenekçiliğe düşmeden yapmanın yollarını aramaktadır.

Kutlu Kan

Bu romanın 1938 yılında basılması ile birlikte, Özbek roman anlayışında büyük değişimler başlar. Bu değişimler, Kadiri örneğinde olduğu gibi uzun yılların birikimleri sonucu oluşan, zarurî ya da doğal mahiyet arz eden değişimler değil, daha çok belli politik merkezlerin ihtiyaçlarına binaen geliştirdikleri bir edebî anlayışın Özbek sahasına tatbikidir. Belki bu romanın tahliline başlamadan bu yargıya varmak biraz acelecilik olur, fakat diyebiliriz ki Kadiri'nin temsil ettiği yerelliğin tersine, Kutlu Kan, daha geniş ve dışardan bir kültüre eklenme gayretini açıkça belli eden iyi bir örnektir. Bu noktada ise Kadiri'nin etrafında döndüğü ve romanını üzerine kurduğu temel kavramlardan biri olan *medeniyet*, yerini *Kutlu Kan*'da *kültüre* bırakmıştır. Burada kültürü, daha çok medeniyet kavramına millilik hususiyeti katabilme yeteneklerine sahip bir kavram olarak ele alıyorum. Bu iki romancının medeniyet ve kültür kavramları karşısındaki duruşları ise onların önce Rusya sonra da Sovyetler karşısındaki tutumlarına denk düşmekte. Kadiri bir imparatorluğun kendi içinde taşıyabileceği tüm kültürel ve askerî tehditlerin farkında olan ve bu tehditleri bertaraf edebilmek için teklifler sunabilen, yerel bir duruşa sahip iken, Aybek bu farkların çok

da önemli olmadığına inanmış bir halde, bir Sovyet imparatorluğun formüleştirdiği ve işgal ettiği topluluklara da çare olarak sunduğu ideolojiyi, kendi eserinde hem de propaganda sayılabilecek bir vaziyette konu edinebilecek kadar *merkez'e* yamanmış bir yazar görünümü verir. Yani Sosyalist Gerçekçi eser yazarken, hangi şartlara riayet edeceği az çok 1930'ların başında Komünist Parti öncülüğünde belirlenmişti. Katerina Clark, Sovyet romanını anlatırken şöyle der: “1930'ların ortasından itibaren romanların çoğu, fiili olarak, kendini birçok resmi model hikayelerinin bir sentezi olarak sunan bir *hakim plân'a* [master plot] göre yazıldı” (Clark 2000: 4-5). Clark'ın “master plot” olarak isimlendirdiği bu *hakim plân'ı* Aybek de aynı şekilde uygular ve Sosyalist Gerçekçi romanı, sosyalist bir devrime doğru halkı eğitmek için bir araç olarak kurgular. Bu esnada da Aybek, aynı *hakim plân'ı* uygulamanın doğurabileceği teorik ve pratik problemleri çok da irdelemez, çünkü bu Sosyalist Gerçekçi gelenek içinde (*hakim plân'da* olduğu gibi) bu tür problemler için teorik plânda kurgulanmış hazır cevaplar. Bu cevaplar ise genelde Sosyalist Gerçekçi gelenekte sanatın işlevsel olması gerektiğini her şeyin merkezine koyduğu için bu *hakim plân'ı* tekrar etmek, bir problem olarak ele alınmaz. Mesela, Nâzım Hikmet bu tekrarın yol açabileceği problemleri fark eder ve bu problemin zannedildiği kadar büyük olmadığını, önemli olanın tekrar değil de tekrar edilen şeyin niteliği olduğunu Kemal Tahir'e yazdığı bir mektubunda etraflıca anlatır.⁶

Kutlu Kan, bütün bu teorik açıklamaların hazır hâle getirmiş olduğu güvenli ve hazır bir ortamda yazıldı. Yerel ya da milli renklere yer verilse de eser *hakim plân* dahilinde işleyen bir mantık örgüsüne sahiptir. Dolayısı ile okur kitlesine sunduğu Rus ya da Sovyet tipler, işte buna benzer bir kaygının, yani *hakim plânı* dikte ettiği temel prensipleri hayata geçirme kaygısının ürünü olarak sunulmuşlardır. Ancak şunu belirtmekte fayda var: Aybek bu tipleri ortaya koyarken iki farklı teknik kullanır. Bu teknik yardımı ile ihtilâl öncesi Rus tipleri ile Sovyet Rusyası'nı temsil eden tipleri, misyonları bakımından birbirlerinden rahatça ayırabiliriz. Bu da bize sembolik olarak eski Rusya ile yeni Sovyetler'in birer farklı varlıklar olduğunu söyler. Bütün bunlar için Rus ya da Sovyet tiplerin tahlil edilmesini iki kategoriye ayırabiliriz.

İhtilâl öncesi Rus Tipleri

Bu tipler yukarıda da belirttiğim gibi Çarlık Rusya'sının sembolüdürler. Yazar bu tipleri yaratırken iki farklı amaç gözetmiş. Birincisi, Çarlık Rusya'sının Sosyalist özellikler taşımadığı için Sovyetlere hiç benzemediğini anlatmak, ikincisi ise Sosyalist özellikler taşımadıklarından dolayı da Orta

Asya insanını ve kültürünü hakir gördüklerini okura göstermektedir. Bu iki neden ise tek bir şeye hizmet etmek için kurgulanmış: Bu iki devleti karşılaştırarak Sovyetler Birliği'nin daha insancıl özelliklere sahip olduğunu kanıtlamak. Aşağıdaki diyalog iki Rus arasında geçer. Bu Ruslar romanında olmalarına rağmen aktif olarak pek önemli rolleri yoktur. Yazar bize sadece bu iki tipin Orta Asya insanları ve kültürleri hakkındaki fikirlerini verir, başka da pek kayda değer bir açıklama yapmaz bütün roman boyunca. Bu alıntı uzun olmasına rağmen, konuşmanın vermek istediği mesajın sağlığı açısından tamamını buraya aktarmakta fayda var.

“Sartlar⁷ ırk bakımından, elbette, aşağıdırlar. (...) Onlar medeniyete mutlak manada kabiliyetli değiller. Geçenlerde bir profesör bu meseleyi ilmi bir toplantıda çok iyi bir şekilde ispat etti. Bilir misin, yirmi yıldan bu yana ben bu ülkede yaşıyorum. Sartların psikolojisini çok iyi öğrendim. Onlar irken aşağılık. Fakat buna bakma, fennin bile henüz çözemediği bazı özellikler de gösteriyorlar. Mesela, benim müşahedeme göre güzellik sezgisi oldukça gelişmiş. Onlar gülü seviyorlar. Giyimleri çirkin olsa da kulaklarına gül takıp geziyorlar. Şarkı [söylemeyi]ve dansı çok seviyorlar. Fakat onların hepsi hilekâr. Onların arasında biraz samimi birine rastlamadım.

[İnsanlar] bazı vahşi halkların, mesela zencilerin, musikilerini seviyorlar. Sart'larınki nasıl? Diye sordu mühendise benzeyen.

- Ellerine bir leğen veya düz bir tahta tabak alıp bağınıyorlar. Bundan siz ve ben on metrelerce uzağa kaçarsınız (...) lâkin onlar başlarını eğip sükûnet içinde dinliyorlar. Birkaç musiki elbiseleri bile var. Gayet iptidaî. Yani ahmakça adetleri var... (Aybek 1976: 97-8).

Bu açıklamalardan sonra mühendise benzeyen Rus, burada çok vaktinin kalmadığını, özellikle Taşkent'in Asya kısmını görmek istediğini, ancak Sartlar'ın vahşiliğinden korktuğu için oraya tek başına gidemediğini söyler. Hatta bir mektubunda Petersburg'daki eşinin kendisinin hayatı hakkında endişe duyduğunu da anlatınca, Vasili İvanoviç ona kendisine rehberlik edeceğini ve de değil Ortaçağı, onun daha da ötelere göstereceğini söyler. Özellikle Rus kültürünün merkezi olan Petersburg'da yaşayan biri için bu gezinin çok ilginç bir tecrübe olacağını belirtir.

Aybek'in Sovyet öncesi Rus tipleri bu şekilde sunmasının asıl sebebi, ilk bakışta, onun Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya ile olan münasebetlerinde

tam anlamı ile Oryantalist bir karaktere sahip olduğunu kanıtlamak isteği ile ilgili imiş gibi görünüyor ama asıl neden bu değil. Şunu da söylemek gerekir ki bu satırlardan sonra Aybek'in Rus İmparatorluğu'na Oryantalist bir etiket yapıştırmak isteğini de reddedemeyiz, ancak onun asıl hedefi Rus ve Sovyet imparatorluklarını karşılaştırmak ve bu ikilide birincinin Orta Asya kültürleri için ne derece olumsuz ve acımasız fikirler ve önyargılar beslediğini ortaya koymak ve Sovyetler Birliği'nin varlığını, insanlara daha makul bir çerçevede sunmak aynı zamanda da bu varlığın yol açabileceği olumsuz algılamaları bertaraf etmektir. Kısaca Çarlık Rusya'sını yerip Sovyetler'i methetmektir. İki Rus karakterine söyllettiklerini bu bağlamda ele alırsak, yani şimdilik olmak kaydı ile Sovyetler dönemini unutsak, Oryantalist zihniyetin deşifre edilmesi açısından bu ifadelerin ne kadar önemli olduğunu görürüz. Önemlidir, çünkü bu sözler her ne kadar sıradan iki Rus vatandaşı tarafından ifade edilmiş olsalar da, Oryantalist zihniyeti teorik bir zemine oturtarak irdeleyen Edward Said de Batılı birçok yazarın ve düşünürün yukarıdakilere benzer fikirlerini ortaya koyarak Oryantalist anlayışın gerçek niyetini irdelemişti.

“Oryantalizm daha ziyade ‘jeopolitik bilincin’ estetik, akademik, iktisadi, sosyolojik, tarihi ve filoloji metinler arasında dağılımıdır; sadece (Dünya Doğu ve Batı diye birbirine eşit olmayan iki parçadan oluşmuştur diyen) temel bir coğrafi ayrımın değil, bilimsel keşif, filolojik restorasyon, psikolojik tahlil, coğrafi görünüm ve sosyolojik tasvir yolu ile ‘yaratıp’ muhafaza da ettiği bir dizi ‘menfaatin’ ayrıntılı ifadesidir.”
(Said 1991: 30)

Görüldüğü gibi Aybek'in iki Rus'a söyllettikleri ile Said'in formülleştirdiği Doğulu'ya ait çeşitli geliştirilmiş tasvirler birebir örtüşmekte. Bütün bunlar da, her ne kadar Aybek'in niyeti başka olsa da, bize bu Rus tiplerin varlığını farklı okumalara tâbi tutabilme şansı vermekte. Rus İmparatorluğu'nun da Fransa ya da İngiltere gibi işgal ettiği topraklardaki kültürlerle ait asılsız klişeler ve önyargılar yaratarak, o işgali meşrulaştırabilecek refleksler geliştirebilme kabiliyeti gösterdiğini de çıkarabiliriz bu cümlelerden. Şunu da söylemek gerekir ki Aybek bütün bunları kurgularken Orta Asya'nın Ruslar tarafından işgal tarihini bir de bu açıdan okuma gibi bir amaç gütmüyor. İleride de görebileceğimiz gibi onun işgalin özüne veya kendine dair herhangi bir ciddi eleştirisi yoktur. Sadece bir karşılaştırma yaparak iki işgalin şekli bakımından hangisinin daha faydalı olduğunu okura sunmaya çalışıyor. Kısaca Aybek, Rusya ile başlayıp Sovyetler ile devam eden işgal ile pek ilgilenmiyor. O daha çok Sovyet öncesi Rusya'nın

sosyalist karakterden yoksun işgalinin yerli insanlar için ideal bir amaçtan yoksun oluşunu vurguluyor.

Sovyet Tipi

Bu kategoride tahlil edeceğimiz tip her ne kadar romanın kısa bir bölümünde görünse de, romanda işlev açısından en önemli yeri tutmakta. Romanın esas kahramanı olan Yolçı bir şekilde tutuklanıp hapse atılınca orada politik nedenlerden dolayı tutuklanmış olan bir Sovyet Rus'u ile karşılaşır. Bu noktadan itibaren de Petrov sürekli olarak bir öğretmen rolü ile karşımıza çıkar. Petrov, Yolçı'yı her açıdan eğitir/yetiştirir ve günü geldiği zaman da birlikte hapishaneden kaçarlar. Petrov'un ortaya çıkışı ve ortadan kayboluşunu anlatan paragraflar romanın bütünü içinde o kadar yapay duruyor ki onun görevinin sadece ve sadece Yolçı'yı eğitmek olduğu açık bir şekilde ortaya çıkıyor. Bundan sonra da Petrov ile Yolçı'nın yolları bir daha kesişmez çünkü artık Yolçı da eğitilmiş ve etrafındaki insanları tıpkı Petrov gibi, Petrov'un öğrettiği sosyalist ilkeler doğrultusunda eğitebilir bir erişkinliğe ulaşmıştır. Artık ışığı kendi insanlarına o taşıyabilir.

Fakat tam bu noktada Aybek'in tahmin edemediği problemler başlar. Aybek, Çarlık Rusya'sın taşıdığı Oryantalist zihniyetten dolayı suçlamakta ama kendisinin tasvir ettiği Sovyet- Özbek ilişkisi de derinden derine ve daha rafine edilmiş Oryantalist özellikleri sık sık göstermektedir. Fakat bu ikinci tür ilişki sadece şekil değiştirmiştir: ilk örnekte olduğu gibi kaba hatlara sahip olmanın yerine daha insancıl görünen, daha iyi işlenmiş ve ilk anda hiç de olumsuz yanlarını ön plâna çıkarmayan bir ilişkiler yumağı ile karşı karşıyayız.

Romanın yerli tipi Yolçı hapishaneye düşmeden önce amcasının çiftliğinde çalışan, eğitimsiz, kaygılarının çoğu ekonomik olan, fiziği düzgün, kuvvetli, ama her an eğitilmeye hazır, yani kabiliyeti olan bir kahramandır. Amcasının yanında çalıştırdığı işçilere haklarını ödemediğini bilmesine rağmen, onun eğitimsizliği bütün bunlara plânlı bir tepki vermesini engeller. Oysa her şeyin farkındadır. Fakat bu farkındalık bir bilinç seviyesinde henüz değildir.

Yolçı'nın farkında olduğu problemleri adlandırması ve belli ideolojiler dahilinde o problemlere karşı çıkması ve çözüm yolları göstermesi ancak Petrov ile tanıştıktan sonra mümkün olabilir. Petrov bu açıdan bir dönüm noktasıdır ve bir bilincin sembolüdür. İşte roman boyunca da bu sembolün işaret ettikleri asıl çözülmesi gereken meseleleri, kendi içinde barındırmaktadır. Yani, Petrov'un rolü ile yukarıda Oryantalist bir bakış açısı

olduğunu belirttiğimiz iki Rus tipin rolleri arasında özde bir fark yoktur. Petrov'un üstlendiği rol bir öğretmenlik rolüdür. Öyle ki Petrov'un sosyalizm içerikli öğretileri olmasa Yolçı'nın bilinçli bir kahraman olmasına imkan yoktur. Bu manada da o bir üst medeniyetin semboldür. Işığı Orta Asya'ya taşıyan bir Prometheus ya da yerli Cuma'yı eğiten beyaz, medeni ve eğitilmiş ve dini motiflerden arındırılmış bir Robinson Crusoe. Aybek, Petrov ile Yolçı arasındaki ilişkinin derinliğini göstermek için onu şöyle tanımlar. "Yolçı için Petrov sadece fikirleri olan biri değil, o bütün hayatı ve kaugasından dolayı bir öğretmendir (muallimdir. Ona derin hürmet ve sevgi ile bakardı. Öyle bir adamı sevmek mümkün mü!" (Aybek 1976: 329). Bundan sonra da Petrov'un esas etkisini/rolünü anlatmak için şöyle der yazar. "(...) bu akıllı yiğidi -Yolçı'yı- Petrov tamamen bir ihtilal ruhu ve sevgisi ile eğitti, ihtilal için kavgaya ateşi onun fikirlerini aydınlattı" (Aybek 1976: 329). Yolçı artık Özbekistan'da sosyalist bir ihtilalin zeminini hazırlayabilmek için ihtiyaç duyulan kapasiteye ulaşmıştır. Petrov ona sosyalist anlayışın toplumları tahlil ederken kullandığı kriterleri öğreterek, kendi toplumundaki sınıfların esas iç yüzlerini öğretir hapishanede⁸. İşte asıl bu noktada Petrov'un ideal bir Sovyet vatandaşının sembolü olarak sunulduğu gerçeği ortaya çıkıyor. Aybek, onu bütün Özbek'lere ideal bir örnek olarak sunup, aynı özelliklere bürünmüş, ideal Özbek kimliğini yaratmanın peşindedir burada. Bu ideal kimliğin ilk prototipi ise Yolçı'dır.

Petrov'un sembolize ettiği ve Yolçı'yı da aynı özellikler doğrultusunda eğittiği kimliğin aslında Sosyalist Gerçekçilik'teki teknik ismi *pozitif kahraman*'dir (Positive Hero) ve bu kahraman ideal Sovyet vatandaşının edebî metinlerdeki yansımasıdır. Alçakgönüllü, namuslu, ve genellikle Sovyet işçisidir ama ne kadar alçak gönüllü olursa olsun, onun hayat macerası aynı zamanda sembolik olarak Marksist-Leninist teoride tanımlanan tarihi sürece denk düşer. Sosyalist Gerçekçi romanlara bakıldığında bu *pozitif kahraman*'ı tanımlayan tasvirler ile dolu olduklarını görürüz. Kısaca Petrov'un bu *Kutlu Kan*'daki rolünü yukarıda kısaca bahsettiğimiz yeni kahraman tipinin Özbek kimliğine eklenme gayreti olarak tanımlayabiliriz. İlk bakışta her ne kadar insancıl niyetler taşıyan bir proje gibi gözükse de, dikkatli bir okuma ile bu ilişkinin geri plânında bir imparatorluk psikolojisinin yattığını ortaya çıkarabiliriz. Yani o görünüşte olan iyi niyet, aslında Çarlık Rusya'sı ile başlayıp Sovyetler ile devam eden işgal sürecindeki politikaların özde aynı kalmasına rağmen, şekil değiştirerek, daha yumuşak olarak tezahür etmesinden başka bir şey değildir. Bu nok-

tayı daha iyi irdeleyebilmek için Edward Said'in *beyaz adam* kavramı ile ilgili tahlilleri bize yardımcı olabilir.

Said, Oryantalizm adlı kitabında *beyaz adam*⁹ kavramının işaret ettiklerini irdelerken Rudyard Kipling'den alıntılar yapar ve bu *beyaz adam* kavramının ardında yatan ve de Yolcu türü kişilerle ilişkilerde belirleyici rolü oynayan psikolojiyi tahlil eder;

"Bu yolda yürür Beyaz Adamlar
Derleyip toparlamak üzere ülkeleri yola düşende.
Ayakkabı demirden, salkım ise tâ tepede.
Ve her yan derya, deniz.
Yürüdü işte biz
Çamurlu ve dolambaçlı bu yolda.
Yıldızımız bize rehber...
Ey dünya, ne iyi bak,
Beyaz Adamlar yanyana
Yürüyorlar o yolda şimdi!" (Kipling 1954: 280) (Said 1991'den).

Kutlu Kan'daki Petrov da beyaz adamdır, "derleyip toparlamak üzere ülkeleri yola düşende" Özbekistan'a rastlamıştır. Etrafı *derya, deniz* olmasa da uçsuz bucaksız bozkırdır, ürkütücü ve yabancı bir ortamdır ama onun yerli ve cahil olana ışığı ulaştırma şevki, bu zorluklar ile baş etmede en büyük etkendir. "*Beyaz Adam'ın giriştiği işe (mission) vekar kazandıran şey, işin entelektüel yanıdır. O, Beyaz Adam, yalnızca kâr ve kazanç peşinde değildir, yıldızı onu bu şekilde yönlendirmez...*" (Said 1991: 356) Petrov'un –bir *Beyaz Adam* olarak- yıldızı onu belki Mısır'a ya da Hindistan'a atmamıştır ama medeniyetten nasibini almamış(?), geri kalmış(?), modern dünyaya eklemlenememiş(?) ve de bütün bunlar için gereken yeteneği geliştirememiş olan, yani Mısır ya da Hindistan ile aynı kaderi paylaşan, dünyanın diğer bir bölgesine, Özbekistan'a göndermiş, oraları derleyip toparlasın diye. Coğrafyalar ve yüzyıllar değişse de *Beyaz Adam*'ın misyonu hep aynı.

Görüldüğü gibi Petrov tipinin ontolojik durumu ne edebîdir ne de başka bir şeydir, tamamen politiktir ve bir tarihî sürecin (Çarlık Rusya'sı ile başlayıp Sovyetler ile devam eden işgal etme ve edilme süreci) sekteye uğramaması için işlenmiş ve idealleştirilmiş bir örnektir. Özbekler'e örnek almaları için, şekli ve şemali Sovyetlerdeki politik sisteme entegre olmuş organik yazarlar, düşünürler ve politikacılar tarafından belirlenmiş, bir sömürgeci imparatorluğun genlerini sosyalizm renginde taşıyan ve dağı-

tan, idealleştirilmiş bir kişiden başka bir şey değildir. Başka bir deyişle Petrov tipi, Özbeklere işte Petrov'a bakın (ya da Petrovlaşmış Yolcu'ya bakın) onu örnek alın ve onun gibi olun; yani ideal bir Sovyet vatandaşı olun demenin edebî bir hale bürünmesidir.

Düşte Geçen Ömürler

Haşimov'un Sovyetler sonrası dönemde basılmış bu eseri ile beraber Özbek romanındaki Rus ya da Sovyet tiplerin sunulmasında köklü değişikliklere şahit olduğumuzu daha önce belirtmiştik. İlk iki romanda gördüğümüz, geleceğe ait misyonlar yüklenen tiplerin yerini tarih ile hesaplaşmak üzere kurgulanmış ama daha sahici, daha canlı kanlı tipler alır. Aşağıda da görebileceğimiz gibi, bu tiplerin merkez konumunda olan sistemin geleceğe yönelik herhangi bir projesinin sembolü olmamaları ilginç mesajlar taşımaktadır. İlk iki romanda hem eserlere hem de Rus ve Sovyet tiplere bir nevi kehanette bulunma kabiliyeti atfedilmişti. Bu romanda ise hem eserin hem de tipleri yönleri genellikle tarihe dönüktür.

Bu romanda da iki tür tipten bahsedebiliriz. Birincisi, Sovyetleştirilmiş, ve kimliği herhangi bir milli kimliğe dayanmayan Ganiev Saat Gançeviç¹⁰, ikincisi ise bir Sovyet vatandaşı olmasına rağmen kimliği Rus oluşu üzerine kurulmuş Vasiliev Grigory Stepanoviç¹¹.

Ganiev Saat Gançeviç

Yukarıda belirttiğim gibi o Sovyetleştirilmiş bir kişilik. Aslında Sovyetleştirilerek kendi milli kimliğine yabancılaştırılmış bir kişinin örneği. Onun macerası aslında yabancılaştırılarak kendi etrafındaki insanlardan ve kültürden koparılan insanların hikayesidir. Sovyetler'in temsil ettiği ideolojiye eklenerek, o ideolojinin selametini kendine görev bilen ve bu uğurda her türlü zulmü en yakınına bile layık görebilen biri. Bu misyonun gereği olarak da etrafında bulunan hemen hemen herkesi sistemin düşmanı olarak algılamayı kişiliğinin bir parçası haline getirmiş bir sistem adamı. Saat'in bu hastalık derecesine varmış psikolojisini tarif etmek için sanırım aşağıdaki diyalog iyi bir örnek olur. Romanın esas kahramanı Rüstem şüpheli bir şekilde intihar edince, bir yargıç hem bu intihar olayına yakın olanları hem de Rüstem'in tanıdıklarını sorgular. Saat, hem Rüstem'in cesedini ilk görenlerden biri hem de eski ve sisteme sadık bir devlet görevlisi olduğu için ifade vermeye çağrılır ve yargıç ona kimlerden şüphelendiğini sorunca, o histerikli bir halde *"Kimden mi? Kimden mi – herkesten! Duydunuz mu? Herkesten! Size hem şu öğüdü vereyim! Yüzde yüz herkesten, hatta kendisinin hatunundan, çocuğundan. Şüphelen-*

meyen adamdan hakiki bir yargıç olmaz! Evvela onun kendisinden şüphelenmek gerek!” (Haşimov 1994: 25)

Haşimov’un bu tipi eserinde bu şekilde işleminin esas amaçlarından biri de Sovyetler’de meydana gelen siyasi anlayıştaki değişimlerin sosyal hayata olan etkilerini ironik bir şekilde göstermek istemesidir. Bu politikalar sayesinde insanların baskı altında tutularak merkez rolü oynayan sisteme bağlı kalmaları istenmiştir ve bunu sağlamak için Saat tipi insanlar yetiştirilmiştir. İnsani duygularından sıyrılmış ve kendine verilen görev ve hastalık derecesinde bağlanmış olması, onun hareket alanını merkezin lehine genişleten bir özelliktir. Akraba, arkadaş, komşu, mahalleli ya da aynı millete mensup olma gibi gayet insani olan vasıfları hesaba katmayınca, bütün enerjisini sistemi sistemin tanımladığı düşmanlardan korumaya adar.

“1930’ların retorik takıntılarından biri de milletin “düşmanı” idi. Stalin iktidara geldiğinden bu yana, her zaman dahilî ya da haricî hayali düşmanları kullandı kendisinin aşırı politikalarını haklı çıkarmak için, 1930’larda haricî düşmanlar belirlendi. Batıda faşistler güçlerini ve savaşa hazırlıklarını geliştirirken; doğuda Sovyet birlikleri Japonlar ile birkaç çatışmaya girmişlerdi. Edebiyatta ise savaş temaları, iç savaş ya da Çarlık [Rusya’sının] Alman veya Japonya gibi haricî düşmanlar ile teması gibi, çok sık kullanılmaya başladı.

Sovyet liderlerinin dahilî ve haricî düşman tehlikelerine karşı uyarıları kısmen kendilerinin talep ettikleri sıra dışı/aşırı sosyal bütünlüğü kontrol etmek ve maskesi düşürülmüş düşmana karşı radikal araçlar sağlamak içindi.” (Clark 2000: 114)

Saat’in romandaki misyonu bu satırlardan sonra daha da net olarak ortaya çıkıyor. O, devletin insanları kontrol edebilmek için haricî düşmanlara karşı içerideki bütünlüğe zarar verdiği tespit edilen dahilî düşmanların, ne kadar şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı ve bu cezalandırmanın da hak edilmiş olduğu, dolayısı ile sorgulanamayacağı mantığının ve yerli insanların sisteme sadakatini zoraki sağlamanın sembolüdür.

Saat tiplmesi, aynı zamanda da devletin yerli insanları, kendini devlete adanmış ve sadık olan diğer yerli insanlar (Saat gibi) tarafından kontrol etme politikalarına da ışık tutmakta. O, devletin gözüdür, kulağıdır ve varlık nedeni sayabileceğimiz korkunun bir edebî tip olarak tecellisidir. Bundan dolayı da Saat merkezden aldığı tüm yetkileri her zaman yerli

insanlar üzerinde kullanır. Mesela o, emekli olduktan sonra bir hatırasını büyük bir özlem ile düşünmeye başlar. 1941 yılında Moskova garındadır. Bu garda ise genelde savaştan kaçtığına inanılan askerler toplanmıştır. Bir ara Saat'in komutanı onu çağırır ve Orta Asyalı'ya benzeyen bir askeri ona göstererek onunla ilgilenmesini emreder. Saat soruşturunca askerin Özbek olduğu anlar, hatta bu asker onu tanır. Aynı köydendirler ve çocukluk arkadaşlarıdır. Asker Saat'in onu anlayacağını tahmin ederken, Saat ona büyük bir kin ile neden silahını bırakıp kaçtığını sorar, asker ise *"Hangi silah? Ağaç tüfek verdiler. (...) Üzerime tank basıp geldi. Korkup kaçtım"* der. (Haşimov 1994: 58) Ama Saat onu dinlemek yerine Sovyet komutanının kendisinden şüpheleneceğinden korkar (daha doğrusu sistemin sembolü olan komutanına kendini beğendirmek ister) ve *"Arkamızda Moskova'nın durduğunu unuttun mu yılan çocuğu"* (Haşimov 1994: 58) diyerek o askeri orada kendi eli ile vurup öldürür. Sonra da komutanına *"Yoldaş kaptan!- (...) Halk düşmanının oğlu idi. Babası din adamı idi. Sibiryaya sürüldü. Savaşmak istemiyordu, özellikle [bilinçli olarak] kaçıyordu"* der. (Haşimov 1994: 58)

Bütün roman boyunca buna benzer olaylara sık sık rastlamak mümkün. Haşimov, Saat'in asli görevini şöyle açıklar *"Özbek askerlerin konuşmalarını gizlice dinler idi. Özbekler onu görünce öz kardeşlerini görmüş gibi kendilerini serbest [rahat] hissederlerdi. Ağzına gelenleri düşünmeden konuşurlardı. Saat'in vazifesi hain ve korkakları faş etmekte..."* (Haşimov 1994: 59)

Bütün bunlardan da görüldüğü gibi Saat Sovyetleştirme projesinin ürünüdür ya da sembolüdür. Bu da yukarıda bahsettiğimiz Saat'in ilk işlevinin yanında, ikinci bir tahlile yol açmaktadır. Bu ikinci tahlilde o, Sovyetlerin temsil ettiği merkez'in bir organik parçasıdır. Dolayısı ile kendisinin varlığı ile merkezin varlık nedenini oluşturan mantık birbiri ile doğru orantılıdır. Şunu demek istiyorum: Merkezin Saat'e yüklediği misyon devam ettiği müddetçe, Saat kendini Saat olarak var hissedecektir. Bu ilişkide herhangi bir kopukluk olduğu takdirde ise Saat işlevini tamamen yitirecek ve bir şey olmanın ötesinde bir anlam ifade etmeyecektir. Dolayısı ile şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Saat tiplemesi, Haşimov'un kolonyalist olarak işlediği Sovyetler'in, sömürgeleştirilmiş topraklardaki insan politikalarının bir zamanlar yerli olanları, ne kadar etkili bir şekilde hiçleştirdiğini işaret etmek için kullandığı bir araçtır. Kolonyalizm'in psikolojik etkilerinin tahlillerini yapan Frantz Fanon'un Fransız kolonyalizminin Afrika'daki psikolojik yıkımlarını anlattığı cümleler aslında burada bizim durumumuzu da açıklayabilir.

“Eğer psikiyatri insanları kendi çevrelerine kendilerini yabancı hissetmemelerini sağlayan tıbbi bir yöntem ise, şunu söyleyebilirim ki, kendi öz ülkesine sürekli bir yabancı olan bir Arab, kesin bir kişiliksizleştirme durumunda yaşamaktadır... Cezayir’deki sosyal yapı bir bireyi eskiden ait olduğu yere yeniden koyma çabalarına düşmandır.” (Fanon 1967: 63)

Bu psikolojik tahliller Saat’in hayatında şöyle mana bulur; *şeyleşmiş* durumda olan Saat, emekli olup, artık resmi hiçbir görevi kalmayınca ve de *merkez*’in *cevre*’deki etkisi azalmaya başlayınca, bir insan olarak bunlarla doğru orantılı bir şekilde Saat de işlevini yitirir. İki oğlu vardır, birinin adı Mavzer diğzerinin ise Mels’dir yani **M**arks, **E**ngel, **L**enin ve **S**talin gibi sosyalist ideolojinin kurucuları ve liderlerinin isimlerinin ilk harflerinden oluşan bir isim. Ama bu iki çocuk da Saat’in plânlarının dışında hareket eder, yani Saat’in anlayışına göre birer vatan haini olurlar ki bu da romanda yansıtılan en büyük paradokslardan biridir. Saat kendi eli ile vatan haini yetiştirmiş olmanın azabı ile karşı karşıya kalır birden bire. Mavzer Özbek kimliğinin farkına varmış biridir; Mels ise Saat için daha vahim olanı yapar, Sovyetler adına diplomat olarak gittiği Pakistan’da İngiliz elçiliğine sığınır. Dolayısı ile de Saat hem geniş manada Özbeklik ile olan bağını ilelebet kaybetmiş biridir artık hem de özelde bir insan/baba olarak kendi öz ailesi ile olan ilişkilerin kendisine kazandırdığı tüm tanımlamaları/değerleri (mesela baba olma) kaybeder. Kısaca hiçleşir birdenbire. Bütün bunların suçunu ise çaresiz bir şekilde kendi eşine yükler ve onu istemeden de olsa kendi elleri ile öldürür. Bu da eş olmanın kendisine kazandırdığı tüm özellikleri kaybettirir. Yani artık Fanon’un dediği gibi onu yerleştirebileceğimiz bir yer yoktur. O ise kendine bir yer arar ve Rus olan bir kadın ile yeniden evlenir ki bu da ona hiçbir şey kazandırmaz çünkü gönüllü olan bir şey değil tersine Rus kadının çaresizliğinden kaynaklanan bir evlenmedir. Bu da doğal olarak şu sonucu verir bize: Saat’in Rus/Sovyet biri ile evlenmesi, onu bu kelimelerin işaret ettiği kültüre ya da medeniyete gerçek manada bağlamaz. Onlar da onun için artık bir sığınak değildir. Saat ile olan ilişki işlevsel olduğu için Saat’in bu misyonu yerine getiremeyecek olması onu artık tamamen *şeyleştirir*.

Sonuç olarak Saat tiplemesi bu romanda iki konuyu göstermesi açısından önemlidir. Birincisi Saat vasıtası ile Sovyetler’in Özbekistan’daki tarihsel durumunu tanımlamak: kolonyalist, baskıcı vs., ikinci olarak da bu şekilde tanımlanan Sovyetler’in uyguladığı politikaların Özbekistan’da ne kadar vahim durumlar ortaya çıkardığını göstermektir.

Vasiliev Grigory Stepanoviç (Grişa)

Bu tip ise Sovyetler'in Özbekistan'da Rus nüfusunu artırma, dolayısı ile Özbekistan'ı kolonileştirme politikalarının sembolüdür. Bürokrat olan kardeşi vasıtası ile Taşkent'e iç bulmak ve orada hayatını devam ettirmek üzere gelir. Taşkent'te ise romanın esas kahramanı olan Rüstem ile komşu olur.

Bu komşuluk ilişkisi çok önemli rol oynar romanda. Bu ilişkiler dolayısı ile Rüstem kendini sürekli Grişa'nın Rus olması gerçeğine karşı tanımlar. Ya da Grişa kendini Rus kimliğinin bir parçası olarak sunduğça, Rüstem de kendisini tanımaya başlar. Grişa'nın yukardan bakan ve hakir gören tavırları Rüstem'i kendi üzerine düşünmeye, veya Grişa gibi olmama isteği, kendisini bir başkası, bir Özbek, olarak tanımlamaya zorlar. Bu da Grişa'nın romandaki en önemli fonksiyonudur: Mesela, Rüstem daha yeni taşındığı evinde diğer bir Özbek komşusu tarafından düğüne davet edilir. Düğün devam ederken gecenin ilerleyen saatlerinde Grişa rahatsız olduğu gerekçesi ile düğünü artık bitirmeleri gerektiğini kendi penceresinden bağırarak söyler; düğün geçici olarak dursa da Rüstem'in müdahalesi ile tekrar başlar ama biraz sonra Grişa pencereden aşağı Rüstem'in eşinin üzerine su döker. Sonra Rüstem onun odasına çıkar ve kavga başlar. İlginç olan ise Rüstem'in orada söyledikleridir. Rüstem Grişa ile kavga ederken ona "*ben senin evine gelip düğün yapmıyorum*" der ve tehdit ile devam eder "*Söyle! (...) düğün nerede oluyor*" (Haşimov 1994: 22). Bütün bunlar Grişa'nın karşısında Rüstem'in kendi evine ve kendi memleketine vurgu yapma isteğini gösteriyor. Yani Grişa'nın temsil ettiği kimliğin karşısına, kendi öz kimliğini koymaya çalışıyor. Kolonyalist bir gücün sembolü olan Grişa'nın kışkırtmaları sonucu Rüstem, *kendisi, dili ve yer'i* ile kolonize edilme sürecinden dolayı kaybettiği ilişkiyi yeniden kurmaya/anlamlandırmaya çalışıyor. Dolayısı ile şu sonucu çıkarabiliriz. Grişa'nın rolü Rüstem'in kendi tarihi ile yeniden hesaplaşmasını, kendisinin Grişa'ya benzemediğini görmesini ve ne/kim olduğunu sorgulamasını sağlamaktır ve kısaca Grişa Rüstem'in kendi kimliğini oluşturma sürecine girebilmesi için bir karşı örnektir.

Sonuç

Tarihî seyri içinde Özbek romanındaki Rus ya da Sovyet tiplerin temsili çok değişkenlik gösteren bir yol izliyor. Diğer bir deyiş ile ne Çarlık Rusya'sının ne de Sovyetler Birliği'nin Özbekistan'daki yansıması tek boyutludur. Onun yerine yazardan yazara, düşünürden düşünüre ve de dö-

nemden döneme radikal değişiklikler gösteren bir yapıya sahip. Bu ilişki-
de ister Rusya olsun ister Sovyetler olsun, kendi başlarına belirleyici rol
oynasalar da bazen bu rolün Özbekistan'daki algılanış biçimi ön plâna
çıkıyor, Kadiri ve Haşimov'da olduğu gibi, belirleyici mekanizma oluyor.
Bazen de, Aybek örneğindeki gibi, Sovyetler'in kendi istekleri doğrultu-
sundaki bir yansıma şekli baskın oluyor.

Bu ilişkide ise edebiyat bize bu algılanış biçimlerini takip edebilmemiz
için en önemli ve zengin fırsatları sunuyor. Zenginlik, edebiyatın tarih
ile olan ilişkisinden kaynaklanıyor. Şunu demek istiyorum, tarih ilmi
gibi tarihin kendisi ile değil de, belli başlı tarihsel dönemlerde insanların
varoluşları ile ilgileniyor ve o varoluş sürecini daha çok sorunsallaştırı-
rak anlatıyor. Böylece her hangi bir yerde rastlayamayacağımız kişisel
tecrübeleri edebî eserler vasıtası ile öğrenebilme şansına kavuşuyoruz.

Açıklamalar

- 1 Mesela Abdullah Kadiri Cedid hareketinin yazarlarında iken Aybek Sovyetler
dönemindeki komünist partinin edebi görüşü çizgilerinde roman yazacak ka-
dar bu akım ile içli dışlıdır. Adeeb Khalid Cedidcileri şöyle tanııyor. Orta Asya
Cedidcileri modernlik'in zorunluluğu altında kendi kültürel değerlerini yeniden
yorumlamak istiyorlardı. Bunların amaçları da İslam ile kendilerinin ilgi duy-
duğu modernlik'i uzlaştırmaktı. Bunlar kendi milletlerini cehalet uykusundan
uyandırmayı kendilerine bir misyon olarak bellemişlerdi. Bunlar için bilgi üni-
versal idi, özel bir kültüre ait değil. Dolayısı ile gelişmiş devletler ile karşılaştır-
ma (kendi durumlarını) zorunlu değil de gerekli olan bir şeydir. Daha fazla bil-
gi için bkz., Khalid, Adeeb (1998), *The Politics of Muslim Cultural Reform*,
Los Angeles: University of California Pres.
- 2 Bu tartışma üzerine daha fazla bilgi için bkz. Fischer, Ernst (1987) *Sanatın
Gerekliği*, (çev. Cevat Çapan), Ankara: Kuzey yayınları
- 3 Kanon üzerine daha detaylı çalışmalar Kitaplık dergisinin Ocak 2004 sayısın-
da yer almaktadır.
- 4 Sınırları Sovyetler Birliği'nde 1930'larda belirlenen Sosyalist Gerçekçilik akı-
mının oluşturduğu edebi kanondan bahsediyorum. Böylece toplumun hangi
kitapları okuması gerektiği ve yeni yazarların hangi kitapları örnek alarak yeni
kitaplar yazmaları gerektiği siyasal sistem tarafından belirlenmiştir. Daha fazla
bilgi için bkz. Clark, Katerina (2000), *The Soviet Novel: History as Ritual*,
Bloomington. Indiana University Press.
- 5 Bu eser gelenek, gelenekçilik ve modernlik gibi kavramları daha derinlemesi-
ne tartışmaktadır. Delanty, Gerard (2000), *Modernity and Postmodernity*,
(London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications).

- 6 Daha fazla bilgi için bkz. Hikmet, Nazım (2002), *Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
 - 7 Sart tabiri burada Orta Asya'nın göçebe olmayan, şehirli, yerleşik nüfusunu işaret ediyor ancak bu tabirin daha kompleks bir kullanımı var. Oryantalist yaklaşımları göstermesi bakımından da önemli. Adept Khalid' in de belirttiği gibi bu kelime çoğunlukla Ruslar tarafından Orta Asya'nın yerleşik toplumlarını tarif için kullanıldı. Fakat Ruslar bunu kolonyalist İngilizlerin zenciler (nigger) tabirini kullandıkları gibi kullandılar.
 - 8 İşte Petrov'un Yolçı'ya öğrettiklerinden bazıları “Cemiyette zenginler ve işçiler sınıfının varlığını, zenginlerin menfaatleri ile işçilerin menfaatlerinin birbirlerine zıt olduğunu, zenginlerin altın ve gümüşlerinin, işçilerin alın terinden oluştuğunu, bütün devletin ve onun mahkemelerinin zenginlerin olduğunu ve işçileri ezmek için kullandıklarını [Yolçı'ya] öğretti. Zengin ve bütün mülk sahiplerinin zulmünden kurtuluş için, özgürlük ve mutluluk için, bütün işçiler, zenginler hakimiyetini yıkmak ve bütün işleri kendi ellerine almak için din, millet farkına bakmaksızın birleşip, anlaşıp, birlikte hareket etmeleri gerektiğini gösterdi. (Aybek 1976: 329)
 - 9 Burada Said'in “beyaz adam” kavramını Rusya ve Sovyetler Birliği ile ilişkilendirmenin zor olduğuna dair itirazlar edilebilir ve Rus'ların da Doğulu oldukları iddia edilebilir ama bu makalede tezimi Rusların genelde kendilerini nasıl hissettikleri konusu üzerine kurmuyorum. Elbette büyük Rus yazar ve düşünürlerden örnekler vererek Rus'ların kendilerini Doğulu olarak tanımladıklarına dair deliller geliştirilebilir ama bu deliller Rus'ların işgal ettikleri Orta Asya ve diğer coğrafyalarla ilgili geliştirdikleri politikanın Oryantalist nitelikler taşıdığı gerçeği ile çelişmez. Aynı mantıkla İngiltere veya Fransa'nın kolonilerinde geliştirdikleri ve uyguladıkları politikaları çok sert bir şekilde eleştiren İngiliz ya da Fransız yazar ve düşünürler listesini uzatmak hiç de zor değil. Mesela Jean-Paul Sartre'nin Fransız hükümetinin Cezayir politikaları karşısındaki tutumu bilindik olanlardandır. Önemli konulardan biri ise Batı Avrupalı Oryantalistlerin Doğu'yu sanki ırksal bir kategori imiş gibi değerlendirdiklerine dair yanlış kanaatler olabilir. Halbuki Oryantalist zihniyet kafasındaki sınıflandırmayı ırka değil de medeniyete dayandırmıştır. Mesela İngilizler ve öteki Avrupalı'lar Hintli'lerin Hint-Avrupa ırkından geldiklerini kabul ederler ama halâ Hintliler karşısında hâlâ Oryantalistdirler.
- Rusya örneğini daha anlaşılır kılabilmek için bir örnek ver vermek istiyorum. 1901'de Nikolai P. Ostroumov *Kuran ve İlerleme* başlıklı bir kitap yayımlar. Bu arada Ostroumov, Kazan İlahiyat'ın direktörüdür ve de Kazan Dinî Akademisi'nin anti-İslam bölümünde de profesörlük yapmıştır. O 1877'de Taşkent'e oradaki okullardan sorumlu direktör olarak gönderilir. Ostroumov'un buraya gönderilmesinde meşhur Oryantalist Nilolai İvanoviç İlminkii'nin tavsiyeleri etkili olmuştur, zaten Ostroumov İlminkii'nin öğrencisidir de. Ostroumov yazdığı *Kuran ve İlerleme* adlı kitabında şöyle der “ilerleme dü-

şüncesi ve ilerlemenin kendisi Müslümanlar için yabancıdırlar. Onların sadece kuru ve yerel özellikler taşıyan kültürleri hiçbir gelişme göstermeden çabucak kaybolup gider.” Bütün bu fikirleri ileri süren kişi sade bir düşünür değil o aynı zamanda Rus İmparatorluğunun Orta Asya’daki Müslümanları Hıristiyanlaştırma beceremezse Ruslaştırma veya sekülerleştirme politikalarını teklif eden ve bu teklifleri pratiğe dönüştürebilmek için aktif misyonlar üstlenen biridir. Yani bir nevi yeni bir Ernest Renan’ın örneği. Daha fazla bilgi için bkz. Brower, R. Daniel and Lazzereni, J. Edward (1997), *Russia’s Orient: Imperial Borderlands and Peoples, 1700-1917*, Bloomington: Indiana University Press.

Elbette Edward Said, Oryantalizm adlı kitabında direkt olarak Rus’lardan bahsetmiyor ancak şu da unutulmamalı ki Said Oryentalist ülkeler katalogu hazırlamaktan ziyade, bir zihniyet analizi yapıyor. Ayrıca şu gerçeği de göz önünde bulundurmalıyız: Said’in hem ilgi alanı hem de Oryantalizm’i yazdığı dönemin politik sıkıntıları dolayısı ile genellikle örneklerini İngiliz ve Fransız tarihinden seçmesi gayet normaldir. Ama özellikle Sovyetler’in dağılmasından sonra Çarlık Rusya’sı ve Sovyetler Birliği tarihleri Oryantalizm’in verileri ışığında yeniden okunmaya başlandı. Bu konu ayrı bir makale konusu olacak kadar yeni ve geniş olduğu için bu kadar açıklama sanırım yeterli olur.

- 10 Romanda yazar onu tanıtırken aynen şu cümleleri kullanır “Ganiev Saat Gançeviç. Yetmiş beş yaşında, (...) Milleti –Yok. Yalnız, daha önce ifadesi alınmadı. (...) 1941 yılından beri parti üyesi. Kızıl Yıldız, Cengaver, Kızıl Bayrak rütbelerinde madalya sahibi. (Haşimov 1994: 23-4)
- 11 “Vasiliev Grigory Stepanoviç. Yirmi sekiz yaşında, bir makarna fabrikasında işçi. Milleti- Rus. (...) partisiz.”(Haşimov 1994:36)

Kaynakça

- AYBEK, Musataşmuhammedoğlu (1976), *Kutlu Kan*, Taşkent: Özbekistan Fen Neşriyatı.
- BROWER, R. Daniel and LAZZERENI, J. Edward (1997), *Russia’s Orient: Imperial Borderlands and Peoples, 1700-1917*, Bloomington: Indiana University Press.
- CLARK, Katerina (2000), *The Soviet Novel: History as Ritual*, Bloomington: Indiana University Press.
- DELANTY, Gerard (2000), *Modernity and Postmodernity*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

- FANON, Frantz (1967) , *Toward the African Revolution* , Harmondsworth: Pelican.
- FİSCHER, Ernst (1987), *Sanatın Gerekliliği*, (çev. Cevat Çapan), Ankara: Kuzey yayınları
- HİKMET, Nazım (2002), *Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- KADİRİ, Abdullah (1994) *Geçmiş Günler*, Tashkent.
- KHALİD, Adeeb (1998), *The Politics of Muslim Cultural Reform*, Los Angeles: University of California Press.
- KİPLİNG ,Rudyard (1954), *Nazım*, Garden City, NY.: Doubleday and Co.
- MURPHY, Christopher (1992), "Abdullah Qadiriy and the Bolsheviks: From Reform to Revolution," Muslims in Central Asia: Expression of Identity and Change, ed. Jo-Ann Gross, (Durham and London: Duke University Press,.
- OTKIR, Haşimov (1994), *Düşte Geçen Ömürler*, Taşkent: Şark Matbaası.
- SAİD, Edward (1991), *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, (çev. Selahaddin Ayaz), İstanbul: Pınar Yayınları.
- WELLEK, René & WARREN, Austin (1977), *Theory of Literature*, San Diego, New York, London: A Harvest/HBJ Book.

Russian or Soviet Characters in Uzbek Novels

Dr. Ahmet AĞIR*

Abstract: In Uzbek novels, Russian or Soviet characters have generally been created not just for literary purposes, but they have been employed as means for some social or political aims. One of the important roles that these characters have undertaken was the intention to create an ideal Uzbek identity. They have been presented to the Uzbek in order to be emulated for a better future nation as the representatives of either an ideal civilization or an idealized ideology (for example Communism). In some other cases, they have been created to provide an opportunity to be able to reread the history of a colonized nation and to unearth the destructive sides of these characters or ideologies hitherto imposed on Uzbek nation.

Key words: Uzbek novel, characters, tradition, traditionalism, Modernity, colonialism, Orientalism.

*Gaziosmanpaşa University, Faculty of Science and Letters/TOKAT
agirahmet@yahoo.com

Русские/Советские Типы, Изображенные в Узбекских Романах

Мехмет АГЫР, Др.*

Резюме: Русские или Советские типы выдвинутые в Узбекских романах в основном использовались как средство для общественных и политических целей, а не для литературных. Одной из самой важной миссией возложенной на этих типов является цель создания идеальной Узбекской личности. Эти типы преподносятся Узбекскому народу в ролях представителей идеальной цивилизации или же идеализированной идеологии как пример личности, которую можно скопировать. А иногда эти типы создавались с целью заново прочесть историю страны или зоны, которая находится под колонизацией (например Узбекская история, которая была колонизирована вначале Российской, а после Советской идеологией) и преподнося обществу эту историю в новом виде показать разрушительные стороны идеальных типов или идеологии, которые были внедрены в общество до них. Целью этой работы является утверждение вышеуказанных пунктов посредством размышлений, которые возникнут в результате анализа определенных литературных произведений.

Ключевые слова: Узбекский роман, тип, характер, традиция, традиционализм, модернизм, колониализм, ориентализм

* Университет Газиосманпаша, Факультет естественных и гуманитарных наук, кафедра Турецкого языка и литературы- ТОКАТ